

Stavebně archeologický výzkum Prahy a jeho výsledky

Dnešní památková péče nehodnotí historickou výstavbu města jen podle vnějšího utváření objektů, ale posuzuje celkový stavební vývoj. Pozorování povrchu stavby nám může odhalit hodně z dějin památky, vezme-li odborník na pomoc přesně měřený půdorysný plán a potřebné řezy. Povrchový rozbor památek nemůže ale nikdy odhalit vše, co během věků zanechaly ve stavbě generace stavitelů, zedníků, kameníků, uživatelů i výtvarných umělců.

Proto moderní a zkušený pracovník památkové péče nepřistupuje dnes k vážnému rozhodnutí o dalším osudu památky, aniž dokonale poznal její úplný vývoj od počátků stavby až do současnosti. Vyčerpávající vědomosti o narůstání zdiva, jeho proměnách, o architektonických detailech, plastické a malířské výzdobě, i skrytých závadách stavby a dalších skutečnostech, které nelze prozkoumat a zjistit při nejpečlivějším povrchovém rozboru, získáme jedinečnou metodou hloubkového výzkumu objektu. V poslední době se pro tento výzkum pomalu vžívá název „stavební archeologie“, použitý poprvé při naší dokumentaci v roce 1956. Termín „stavební archeologie“ byl pro hloubkový výzkum památek použit záměrně, aby se tato nová metoda vyčerpávajícího poznání vývoje stavby a okolního terénu odlišila od běžné stavební analýzy. Při stavební analýze se totiž provádí jen rozbor stavby, aniž je vždy kladen bezpodmínečný nárok na doslova „anato-

mické rozpítvání“ stavby. Při stavební analýze je pak vůbec opomíjena stratigrafie terénu, do kterého je zkoumaná stavba vložena.

Ve vzájemném spojení hloubkového výzkumu budovy nad povrchem terénu a poznání stratigrafie půdy a kulturních vrstev okolí terénu i pod zastaveným pozemkem, s jejich zhodnocením ve vztahu k památce, vidím jeden z hlavních článků, kterými se liší nově zaváděná stavebně archeologická metoda od historické archeologie, jak byla doposud prováděna.

Pro stavební archeologii byla z archeologických disciplín převzata právě základní metoda práce, tj. *dokonalé poznání přesné stratigrafie narůstání a změn zdiva*, a to jak vertikální, tak i horizontální. Tak se zkoumá vše, co souvisí nějak se stavbou. Pozornosti neuniká skladba malty, klad zdiva, druhy stavebního materiálu a jejich změny, oboje vrstvení omítek, postup výmalby stěn a architektonických detailů i plastické výzdoby. Zkoumá se pečlivě vývoj ztvárnění okenních a dveřních otvorů i narůstání a změny podlah. Nezůstávají bez povšimnutí klenební zásypy a přilehlé povrchy zdiva, kde nalézáme často podstatné skutečnosti o vývoji památky. Velmi důležité jsou vrstvy zásypů ve sklepech a narůstání terénu v těsném okolí stavby, a to hlavně v údobí existence zkoumaného objektu.

Zde se stavební archeologie stýká metodicky i pracovní fakticky s klasickými archeologickými disciplínami. Ty pak zkoumají terén, do kterého byla zapuštěna nejstarší fáze výstavby zkoumané památky. Stratigrafie tohoto terénu je velmi významná nejen pro datování vzniku nejstarší vývojové části objektu, ale i pro odkrývání dalších starších kulturních vrstev. Proto zkoumání podloží historických památkových objektů je velmi důležitou součástí poznávání památky jako celku. Tak se dostanou na světlo nejen doklady hmotné kultury protohistorických a předhistorických období, ale poznáme mnohdy nečekané předchůdce zkoumané památky z dob, kdy město bylo ještě sídlištěm z období rozkladu rodové společnosti nebo raně feudální éry.

Dodnes praktikované zaměření výzkumů, prováděných metodou historické a stavební archeologie, můžeme si krátce ukázat na názorných příkladech dvou akcí nedávné doby. Historicko-archeologickým výzkumem bylo například probádání teplické baziliky, plně zničené a zasuté pak nánosy věků po destrukci. Na kostel nebyla postavena dodnes zachovaná budova. Výzkum odkryl a zhodnotil jen kostel, tj. zasypanou část kláštera, postaveného za krále Vladislava ve 12. století, aniž pokračoval nebo se nějak vázal na zbytky románských klášterních budov, skrytých dosud v sousedním objektu. Stavebně archeologickou metodou za spolupráce historických archeologů je prováděn např. současný výzkum Břevnovského kláštera, který vyšel z rozboru plánů stávající barokní stavby a zbořeného kláštera i z interpretace archívních dokladů. Na základě pracovní domněnky o lokalizaci původní stavby byl pak prozkoumán barokní objekt a postupně se dospělo až do nejstarších vrstev narůstání dnešní stavby. V kostele byla zjištěna

pod presbytářem nejstarší fáze jeho výstavby — předrománská krypta. Ta se pak zkoumala archeologickou metodou nejen při vyklizování zásypů a při zkoumání okolního terénu, ale právě i při rozboru nalezeného zdiva.

Historicko-archeologickou metodou jsme zkoumali dosud tedy především zasuté stavby, skryté dnes pod terénem, na něž v minulosti stavebně nenavázaly žádné dodnes stojící budovy.

Stavebně archeologicky „pitváme“ pak stojící objekty, abychom zjistili nejen jejich vývoj po všech stránkách, ale i vývoj lidské činnosti v okolí stavby, skrytý v kulturních vrstvách od sterilního rostlého terénu až po dobu výstavby zkoumaného objektu. Dále si všímáme i narůstání terénu při stavbě až po současnost, jehož stratigrafie s nálezy předmětů hmotné kultury nám mnoho napoví při konečném zpracování stavebního vývoje památky.

Stavebně archeologicky byly například zkoumány i pražské románské objekty čp. 222/I a další. Výzkum v zajímavém objektu čp. 147/I byl z technických důvodů přerušen a bude v něm pokračováno v r. 1966, neboť v podzemí tohoto důležitějšího objektu bude zřízena speciální vinárna.

Stavebně archeologicky by měl být tedy důkladně prozkoumán každý objekt před rehabilitací po vystěhování dosavadních uživatelů památky. Získáme tím nejen závažné vědecké a odborné poznatky o historickém objektu, ale posloužíme i z hospodárnění všech přípravných projekčních prací, a hlavně zrychlíme vlastní stavební rehabilitaci památky. Dosavadní postup, kdy projekční příprava byla zpracována ještě při starém využití objektů jen na základě povrchových průzkumů, měla za následek časté změny projektů. Byly vynuceny vždy po zjištění vážných stavebních závad nebo nálezů cenných architektonických detailů, či výzdoby starší výstavby, dosud skrytých pod omítkou nebo uvnitř zdiva. Tyto překážky plynulé stavební rehabilitace památky se dají zjistit totiž právě jen při hloubkovém výzkumu stavebně archeologickém, při kterém může spolupracovat již statik a znalec stavebních konstrukcí, aby podklady pro projekt byly co nejdokonalejší. Vidíme tedy, že stavebně archeologický výzkum napomáhá i z hospodárnění a urychlení rehabilitace památek. Jeho výsledky pak umožní mimo zhodnocení památky stanovit i optimální využití objektu. Využití památky by se mělo vždy řídit heslem „locus regit actum — místo řídí děj“. Nejvíce zachovaná půdorysná osnova objektu, s nejlépe zachovaným původním architektonickým ztvárněním, by měla být rehabilitována pro nové využití, odpovídající celku. Při rozhodování je nutno uvážit i historickou a výtvarnou hodnotu jednotlivých zjištěných vývojových stavebních fází. Jedině tak lze docílit nejlepších výsledků při obnově památkového bohatství našich měst, které musí sloužit nejen potřebám kulturním a cizineckému ruchu, ale především současnému životu a práci naší generace a budoucím pokolením.

Pražská památková péče je si vědoma této nutnosti již od počátku svého

intenzivního působení v padesátých letech, kdy byla v Praze ustavena rezervační komise při referátě pro školství, vědy a umění Ústředního národního výboru hlavního města Prahy. V tomto období byla dokumentace a průzkumy prováděny jen podle skrovných personálních a finančních možností. Všechny význačné rehabilitace památkových objektů přinesly však cenné poznatky o stavebním vývoji obnovené památky, kterou pak zdobily všechny význačné nálezy a objevy.

Dnes se situace zlepšila, protože Pražské středisko státní památkové péče je již lépe vybaveno, takže bude možno provádět mimo běžné průzkumy památek i tematické komplexní výzkumy významných historických celků.

Nebude tedy na škodu právě dnes, kdy se začalo nové období pražské památkové péče, se zmínit alespoň přehledně o výsledcích dosavadní dokumentace a výzkumů, prováděných od roku 1951, které nebyly dosud publikovány. Celkem dvacet čtyři objevů a zjištění nebylo dosud vůbec nebo řádně zhodnoceno v odborných publikacích. Byly zveřejněny jen hlavní práce, kde dokumentace, zvláště měřická, byla plně zpracována i v širších souvislostech a umožnila ucelený pohled na vývoj památky a její úlohu ve společnosti.

Podíváme se tedy v krátkém informačním přehledu na tyto výzkumy a dokumentace, zvláště pak na význam nálezu a další výhledy.

Mezi nejdůležitější výzkumy patřilo poznání rozsahu románské výstavby johanitské komendy na Malé Straně. Byla až do poloviny padesátých let ukryta pod omítkou a barokními formami architektury maltézského velkopřevorství (čp. 485/III) a alumnátu (čp. 287/III). Půdorys rozsahu románských budov byl již publikován v Knize o Praze 1961, ale celkové zhodnocení výsledků výzkumu bude zveřejněno až po přesném zaměření celého objektu, a hlavně zkreslení všech lokálních dokumentací. Vzájemné vztahy jednotlivých poznaných míst jsou zde velmi důležité. Do měřického elaborátu nutno totiž zapojit i dokumentaci dalších výzkumů, které byly provedeny na celém území levobřežního předmostí pražského mostu. Tak byly dokumentovány zvláště nové poznatky opevnění podhradního sídliště. Jedná se o zbytky zdi, zjištěné v budově velvyslanectví francouzské republiky (čp. 486/III) a vykopané v zahradě tohoto paláce. Naši pozornosti neunikla ani kvádříková zeď v domě čp. 58—9/III, která směřuje přesně na vnitřní stěnu mostecké hradební věže, dnes chybně zvané Juditinou věží. Právě konečné zhodnocení všech zdejších poznatků ověří nebo zamítne tvrzení, že mostecká kvádříková věž byla vystavěna jako součást opevnění hradu a podhradí v době, kdy Soběslav modernizoval svoje sídlo a dal postavit též známou Černou věž při východní straně Hradu. Mostecká věž by tehdy ovšem byla postavena k dřevěnému mostu. Další otevřenou otázkou těchto míst je doba vzniku opevněného Vlašského dvorce, stávajícího v místech pozdějšího Saského domu (čp. 55/III), kde byly učiněny závažné objevy starého stavu objektu právě v roce 1964. Severní zpevnění předmostí, Biskupský dvorec, byl též předmětem doku-

mentace, kterou nutno zahrnout do plánovaného zkreslení všech nálezů, provedených na území levobřežního opevnění vstupu dálkové cesty do pražského podhradí. Hradební zeď tohoto opevnění byla zachycena i ve sklepech jižního dvorního křídla Valdštejnského paláce (čp. 17/III). Při úpravách pyšného sídla adepta českého královského titulu byla zjištěna v roce 1957 skutečnost, že Valdštejn byl dobrý hospodář, protože při stavbě paláce použil Trčkovského domu, z něhož se nám podařilo objevit portál v průjezdě dnešního paláce i další výzdobné a stavební detaily. Není vinou pražské památkové péče, že stavebník novodobé úpravy palácového průčelí do náměstí nevyužil dalšího nesporného zjištění o podobě a osazení původních oken paláce do špalety a nová okna z tvrdého dřeva dal osadit na líc fasády. Tím porušil nejen původnost průčelí, ale oslepil i krásnou a promyšlenou jeho členitost.

I v malých měšťanských domech na této straně Vltavy byly objeveny stavební a architektonické detaily, svědčící o solidní kamenné výstavbě. Tak např. v uličním křídle domu čp. 112/IV na Pohořelci byl zaměřen pěkný gotický portálek, který se po objevu stal i výzdobou jinak neutěšeného přízemního bytu.

Snahou pražské památkové péče bylo již na počátku padesátých let odstraňování dřevěných, fasádě představených výkladců, které hyzdily průčelí historických objektů a zakrývaly mnohdy nečekaně krásné původní architektonické ztvárnění přízemních portálů a obchodních místností. Vyvrcholení těchto snah se však dostavilo až v roce 1965 rehabilitací přízemních částí domů v Karlově ulici a bloku Staroměstské radnice, jakož i v Mostecké ulici na Malé Straně, kterou provedlo Investorské středisko pro obchodní síť. Několik dobrých prací bylo ale realizováno různými stavebníky již před deseti lety, jak bylo publikováno v *Architektuře ČSR*, Ročník 1956, č. 1—2. Dokonale byl i dokumentován nález pozdně gotického portálu domu U zlaté lilie na Malém náměstí a po rekonstrukci i obnovení původní polychromie kamene se stal ozdobou prodejny Díla (čp. 458/I). Kdo znal starý dřevěný výkladec, zakrývající i vchod do domu, pochopí plně snahy památkové péče důsledně odstranit všechny dřevěné výkladce a obnovit původní architektonické tvary přízemních částí domovních průčelí. Záleží jen na vkusu a úrovni architekta, jak přizpůsobí moderní výklad původnímu výrazu průčelí a uličnímu interiéru. Diskuse, která se rozproudila v roce 1965 právě o těchto výkladech, zvláště pak o obchodech v Mostecké ulici, svědčí o tom, že pražská veřejnost je velmi citlivá na všechny projevy, jež se nějak dotýkají osudu pražského památkového bohatství.

Celkové úpravy staroměstských domů v padesátých letech vedly k poznání jejich středověké podstaty, jako např. domu čp. 424/I na Uhlém trhu, a hlavně objektu Týnské školy čp. 604/I. Zde byla zjištěna v roce 1959 vysoká gotická hrotitá okna v průčelí do náměstí. Velký rozdíl mezi podhledem prvního patra a podlahou dnešního druhého patra dávají tušit i existenci původního gotického

dřevěného stropu. Vysoká gotická okna ukazují, jak honosná a nijak provinciální byla předhusitská architektura Prahy. Plně odpovídala politickému postavení tehdejšího českého státu v Evropě. Právě rekonstruovaný dům čp. 594/I v Celetné ulici ukázal v roce 1959, že nejen cihlové gotické arkády v přízemí objektu dokazují vyspělost cihlové pražské architektury, ale i v průčelí byl význačným architektonickým projevem. Zajímavé spárování malty, vyhřezlé mezi cihlami, pečlivě dokumentované, musí být zhodnoceno v dalších souvislostech středověkých technik zdění. Podobná arkatura byla dříve objevena v nedalekém průjezdu domu čp. 584/I a na průčelí objektu U železných dveří v Michalské ulici, čp. 436/I. Cihlové stavby jsou dokladem toho, jak při postupné likvidaci pobřežních sprašových návrší, započaté za výstavby opevnění při Vltavě, Praha hospodárně využila kvalitní sprašové cihlářské hlíny k výrobě dobrých cihel, které se na vltavských březích pálily vlastně až do minulého století. Proto se v předhusitské Praze tak hodně stavělo z cihel. Při opravě průčelí domu čp. 12/I v radničním bloku byly objeveny v roce 1965 také gotické cihly, porušené obloukem pozdější arkády podloubí. Podobné cihly byly zjištěny v témže roce i na nároží domu čp. 487/I v Železné ulici. Oba případy mohly být dokumentovány jen fotograficky. Spárování cihel bylo totožné.

V roce 1959 byla na popud památkové péče upravena ministerstvem vnitra hradební věž středověkého opevnění Starého Města. Věž stála až do té doby v neutěšeném stavu na nádvoří objektu čp. 310/I, kde byla objevena při bourání staré výstavby v roce 1938. Upraven byl i cihlový gotický portálek, vedoucí z hradebního ochozu do věže. Měřicky a fotograficky dokumentovány i další detaily a terénní souvislosti s okolím. Tato lokalita by měla být důkladně zhodnocena ve spojitosti s nálezy dr. Borkovského, učiněnými při archeologickém výzkumu slovanského pohřebiště. Výzkum byl prováděn u příležitosti novostavby budov Policejního ředitelství po roce 1938. V nedalekém voršilském klášteře (čp. 139/II) byly ve dvoře jižně kostela nalezeny pozůstatky středověké stavby.

Velmi důležitá dokumentace byla provedena v první fázi budování nové kanalizační sítě v Haštalsko-Anežské čtvrti v okolí kostela sv. Haštala. V roce 1957 byly zde zjištěny středověké cesty a zbytky staré výstavby. Přesné kótování a situování cest umožní v budoucnu sledovat tuto údajně nejstarší cestu z východu na západ, při níž vzniklo židovské osídlení. Proto jsme velmi litovali, že Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů nepokračoval po roce 1960 v započaté dokumentaci i v dalších fázích výstavby kanalizace.

V Klimentské ulici byly na pozemku čp. 341 nalezeny a v roce 1956 dokumentovány nezasypané sklepy velkého objektu čp. 1196/II, který byl zbořen v roce 1936. Řádně zdokumentován byl i objekt čp. 1225/II, dříve než byl zbořen. V té době byly i zasypany sklepy zbořeného mlýna v Petrské čtvrti čp. 1295/II, jejichž klenba překážela rekonstrukci nové vozovky. Je vidět, že pod

z Karlova mostu

*Karlův most a Hradčany—
Snímek: Josef Ehm*

*Karlův most z Kampy —
Snímek: Josef Ehm*

*V předjaří na Karlově mostě — Snímek:
Zdeněk Voženilek*

pražskou dlažbou jsou ukryty spodní partie zbořených domů, a to mnohdy ještě se zachovanými sklepy. Máme tedy naději, že zvíme ještě mnohé o stavební tváři domů ghetta a tzv. asanační čtvrti.

Po zjištění rotundy sv. Vavřince v objektu čp. 211/I byly objeveny a autorem osobně zaměřeny v roce 1954 zbytky raně středověkého domu severně templářského kostela. Zřejmě patřil k templářskému sídlu. Objekt čp. 211/I bude nutno systematicky a archeologicky a stavebně-archeologicky prozkoumat, neboť zde můžeme objevit velmi podstatné skutečnosti, jejichž pomocí se možná vyřeší řada nejasností ve vývoji pravobřežního osídlení, zvláště v raně feudálním období.

Na Vyšehradě byla provedena dokumentace sondáže zbytků starého paláce nad jižním bastiónem, a to při příležitosti jeho adaptace na klubovnu Slavojce Vyšehrad v roce 1958. Ani budování svatební síně ONV v Praze 2 v budově památné Novoměstské radnice se neobešlo bez nálezů středověkého ztvárnění objektu. Byly řádně dokumentovány a zdobí dnes pěknou radniční síň.

Ani předměstské osady, které jsou dnes součástí Velké Prahy, neunikly naší pozornosti. Tak učiněny zajímavé objevy v raně feudálním hradištním kostelíku sv. Vavřince v Butovicích a v románském kostele sv. Jana Křtitele v Hostivaři. Naše záchranná četa provedla v roce 1956—7 i řádnou izolaci a odvodnění zajímavé butovické památky. Sondy provedené v roce 1958 v královském lovcím záměčku v Královské oboře v Bubenči odkryly zajímavý detail středověké výstavby budovy a původní terén staveniště s čistými hrubými štěrkopísky této vltavské terasy.

A právě pražský terén byl vždy středem naší pozornosti, neboť jeho stará tvář nám již objasnila mnohé o vývoji pražského osídlení a zastavění. Tak byly dokumentovány v roce 1960 i vrstvy vltavské terasy pod podolským kostelíkem sv. Michala na staveništi domu čp. 46 v Podolí.

Drtivou většinu uvedené dokumentace prováděl obětavě až do své smrti inž. arch. Kamil Hilbert ze Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů v Praze. V nejhorších podmínkách zaměřoval se svou asistentkou Helenou Lanyovou svědomitě, a hlavně rychle, všechny nálezy, takže stavební výroba mohla všude plynule pokračovat. Jeho preciznost a nevšední obětavost byla podmíněna hlubokou láskou k historickému odkazu a znalostí jeho funkce v naší společnosti. Je smutnou skutečností, že od roku 1960, kdy inž. arch. Kamil Hilbert, syn stavitele Svatovítského dómu zemřel, nebyly dokumentační práce prováděny v takovém rozsahu, jak byly Pražským střediskem státní památkové péče požadovány, a hlavně, jak by si toho Praha zasluhovala.

Byly zachyceny většinou jen ty akce, které byly přímo projektovány Státním ústavem pro rekonstrukci památkových měst a objektů, jako úprava emauzského komplexu pro účely ČSAV, přestavby domu čp. 597/I v Celetné ulici pro studovnu ML, domu čp. 229 a 156/I pro administrativní účely, objektu čp. 352/I

pro ČSAV a domu čp. 616/I pro n. p. Orbis. Mimo akci v čp. 597/I, kde výzkum středověkého, zvláště románského stavu objektu byl řízen autorem za spolupráce Huberta Ječného, prováděli v ostatních domech dokumentaci i průzkum pracovníci SÚRPMO, inž. arch. Jan Muk ml. a inž. arch. M. Pavlik. Raně gotické přízemí domu čp. 616/I bylo poznáno, stavebně upraveno při změně využití v roce 1960. Tehdy jsme jej našli ve velmi špatném stavebním stavu a poskytli objektu skutečně první pomoc naší záchrannou četou pod vedením zednického mistra Františka Kohlíčka z Pražského stavebního podniku, Hlavní stavební výroby I, řízené stav. Faitem. N. p. Orbis má skutečně zásluhu na tom, že celý objekt se nyní upravuje pro nové využití. Je jen škoda, že stavbaři a projektanti se nesnažili zachovat zde více historického zdiva a příliš podléhají nevhodným zásadám o zabudování nového materiálu ve spojitosti s produktivitou práce, které působí při rekonstrukcích a rehabilitacích historické výstavby nakonec opačně než při novostavbách.

Dokumentaci výzkumu základové pudy kostela v Emauzích s přilehlou Císařskou kaplí zaměřovali si pracovníci Střediska sami. Výzkum terénu vně hlavní střední apsidy kostela prováděl Archeologický ústav ČSAV za vedení dr. K. Reichertové.

Důležitou akcí, kterou zvládli úplně pracovníci SÚRPMO, byla dokumentace otlučených fasád v roce 1965. Při této rychlé akci byly učiněny zvláště význačné objevy gotických fasád domů čp. 605 a 603/I. Dokumentace opět velmi pečlivě provedl inž. arch. J. Muk ml.

Pracovníci SÚRPMO zhodnocují svou práci sami ve studiích, zveřejňovaných v časopisech Památková péče a ve sborníku Staletá Praha. Při této příležitosti je vhodné zmínit se o průkopnické metodické práci a vedení mladých architektů — dokumentaristů SÚRPMO, kterou již po léta ve spolupráci s pražskou památkovou péčí provádí dr. Dobroslav Líbal. Jeho zásluhou dostala se pasportisace pražských památkových objektů na skutečně mezinárodní úroveň a Praha má v tomto oboru kvalitativní i kvantitativní primát mezi všemi městy v naší vlasti.

Je jen nutno, aby i v oboru hloubkových výzkumů a v aplikacích výsledků těchto prací na rehabilitaci památek se stala Praha vzorem pro ostatní města ČSSR.

LITERATURA

Ochrana památek, Sborník Klubu Za Starou Prahu 1956—1961

Za Starou Prahu a Ochrana památek, časopisy Klubu Za starou Prahu od roku 1951 až do r. 1956

Kniha o Praze 1958 a 1961

Zprávy památkové péče a Památková péče, ústřední orgány čs. památkové péče.

Architektura ČSR, 1955 č. 8; 1956, č. 1—2; 1957, č. 1—2.

Dokumentace: Archiv Pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody.